

Былыкова М.М., Тороева А.С.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА АУДИТОРДУК КЫЗМАТТЫ
ӨНУКТҮРҮҮ МАСЕЛЕЛЕРИ**

Былыкова М.М., Тороева А.С.

**НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ АУДИТОРСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

M.M. Bylykova, A.S. Toroeva

SOME PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF AUDITING ACTIVITIES

УДК: 338.439.222(043.3)

Макалада Кыргыз Республикасында аудитордук кызматты өнүктүрүү маселелери жана экономиканы мамлекеттик жөнгө салууда аудиттин мааниси каралган.

Негизги сөздөр: *финансылык көзөмөл, аудит, аудитордук текшерүү, финансылык тартип бузуу, эсеп палатасы.*

В статье рассмотрены проблемы развития аудиторской деятельности в Кыргызской Республике и роль аудита в государственном регулировании экономики.

Ключевые слова: *финансовый надзор, аудит, аудиторская проверка, нарушение финансовой деятельности, счетная палата.*

The article deals with the problems of audit activity development in the Kyrgyz Republic and the role of audit in the state regulation of the economy.

Key words: *financial supervision, audit, audit, violation of financial activities, accounting chamber.*

Кыргыз Республикасында ишкана уюмдардын ишмердүүлүгүнө финансылык көзөмөл эки багытта жүргүзүүлөрү белгилүү.

Биринчиси - мамлекеттик көзөмөл: КРнын Эсеп палатасы, мамлекеттик салык кызматы, министрликтердин текшерүү бөлүмдөрү, укук коргоо органдары тарабынан жүргүзүлөт. Албетте, ар бир органдын текшерүү боюнча компетенциясы мыйзам боюнча белгиленген. Мамлекеттик аудиттин негизги субъектиси болуп КРнын Эсеп палатасы иш алып барууда.

Кыргыз Республикасында көз карандысыз аудит боюнча биринчи нормативдик документ 1993-жылдын 26-январында кабыл алынып «Аудитордук кызмат жөнүндөгү убактылуу жобо» деп аталган. Ошол эле жылы ноябрь айында биринчи аудитордук фирмага лицензия берилген [4].

Көз карандысыз аудитордук кызматка муктаждык кантип пайда болду жана аудиторлор ким үчүн кызмат кылышат?

Өткөн кылымдын 80-жылдарынын аягында 90-жылдардын башындагы экономикабыздын рынок мамилелерине өтүшү көп түрдүү кичи ишканалардын, кооперативдердин, акционердик коомдордун, жоопкерчилиги чектелген коомдордун, корпорация, ассоциациялардын, биргелешкен ишканалардын, банктардын, биржалардын, инвестициялык фонддордун түзүлүшүнө алып келди.

Ошол эле учурда ишкерлердин, бизнесмендердин жаңы катмары пайда болду. Бирок, алардын көп-

чүлүгүнүн экономикалык чөйрөдөгү мыйзамдар, бухгалтердик эсепти жана отчеттуулукту жүргүзүү боюнча жетиштүү билимдери болгон эмес. Аларга укуктук, экономикалык маселелер боюнча, бухгалтердик финансылык отчетторду түзүүдө жардамчылар керек болгон.

Аудиттин пайда болуп өнүгүшүнө түрткү берген экинчи фактор – ишкана ээлери менен ишканаланы башкаруучуларынын ортосунда кызыкчылыктардын бөлүнүшү. Башкача айтканда, ишкана ээлери өздөрү ишканаланын ишмердүүлүгүн түздөн-түз башкаруудан четтеп, бул функцияны келишим боюнча дайындалган жетекчилер жана адистер аткарып калышты. Тарых көрсөткөндөй жалданма жетекчиге жана финансылык кызматкерлерге ишканаланын ээлери тарабынан толук ишеним болушу мүмкүн эмес. Ошондуктан алардын түзгөн финансылык отчетторун сырттан чакырылган көз каранды эмес адистер тарабынан текшерилип туруусуна муктаждык пайда болду.

Кыскача айтканда, аудитордук кызматтын финансылык көзөмөлдөө функциясы жана консультациялык жардам берүүсү ишкана ээлерине да, жетекчилерге да, адистерге да керек болгон. Кыргыз Республикасында аудитордук кызмат көрсөтүүчү субъекттердин санынын акыркы он жылдагы өзгөрүшүн төмөнкү маалыматтан көрүүгө болот.

Таблица 1.

Кыргыз Республикасында 2003-2016-жылдардагы аудитордук кызмат көрсөтүүчү субъекттердин саны [6].

	2003	2006	2009	2013	2016
Аудитордук фирмалар	8	43	58	82	101
Жеке аудиторлор	1	14	24	25	27
Аудитордук сертификатка ээ болгондор	23	118	181	294	325

Таблицадан көрүнүп тургандай коомубузда муктаждык бар экендиги жана анын негизинде аудитордук кызматтын жылдан жылга тез өсүү менен кеңейип жатканын белгилеп кетүүгө болот.

Ошондой эле эл аралык жана өзүбүздүн тажрыйбага таянып аудиттин экономикага жана жалпы

эле коомго тийгизген төмөнкү пайдалуу жактарын белгилесек болот.

Кыргыз Республикасында экономикалык реформаны жүргүзүүдө бир топ радикалдуу кадамдар жасалды. Өнүккөн өлкөлөрдүн алдында таанылуу үчүн, албетте, экономикалык маалымат ачык жана объективдүү болушу керек. Потенциалдуу инвесторлор үчүн бул маанилүү маселе. Башкача айтканда инвестициялык климатты жакшыртуу үчүн аудитордук кызматтын ролу чоң экендигин белгилесек болот.

Ишкана, уюмдардагы финансылык тартипти чыңдоодо, бухгалтердик отчеттуулуктун эл аралык стандарттарын толугу менен ишке киргизүүдө аудиттин орду чоң. Ошондой эле, аудитордук уюмдар коррупциянын, көмүскө экономиканын масштабын кыскартууда чоң көмөкчү болмокчу. Өнүккөн өлкөлөрдүн тажрыйбасы боюнча мамлекеттик ишкана, уюмдардын министрликтердин финансылык отчеттору да көз каранды эмес аудиторлордун текшерүүсүнөн өткөрүлөт.

Аудитордук текшерүү мамлекеттин салыктар, төлөмдөр боюнча иш чараларына да чоң жардамын тийгизет. Себеби, аудиторлордун жардамы менен салык кодексинин нормалары, салык отчеттору боюнча кардарларга консультациялар берилет жана практикалык жардам көрсөтүлөт. Айрыкча, тез-тез өзгөрүп туруучу салык саясатынын шартында жаңылыктарды ишканаларга жеткирүүдө жана салык тартибин чыңдоодо аудиторлордун көмөгү олуттуу болот деп ишенебиз.

Аудитордук кызматтын артыкчылыктарын айтуу менен бирге төмөнкү суроолор пайда болот:

- биздин коомубузда аудиттин өнүгүшүнө шарт барбы?

- биздин ишкерлердин, мамлекеттик кызматкерлердин аудитке болгон көз карашы кандай?

- аудиторлордун өздөрү жогоруда айтылган маселелерди чечүүгө даярбы?

Карай турган маселелердин эң биринчиси - Кыргызстандын «Аудитордук кызмат боюнча» мыйзамы [1] көпчүлүк ишканаларды аудитордук текшерүүдөн өтүүгө милдеттендирбейт. Аудитордук текшерүүгө милдетүү ишканаларга текшерүүдөн өтпөгөндүгү үчүн жоопкерчилик белгиленген эмес. Жакынкы эле Казахстан, Өзбекстан, Россиядагы аудит боюнча мыйзамдарды иликтеп көрсөк, аларда ишкананын жылдык кирешеси жана активдеринин суммасы белгилүү бир суммадан ашкан болсо, аудит өткөрүүгө милдеттүү. Мисалы, Россияда [2] активдери 60 млн. рубльдан жогору, жылдык кирешеси 400 млн. рубльдан жогору болсо, айтылган категорияга киргизилет. Аудитордук текшерүүдөн өтпөгөндүгү үчүн штраф 500 миң рубльга чейин белгиленген.

Бизде банктардан, камсыздандыруучу уюмдардан жана баалуу кагаз чыгарган ишканалардан (негизинен акционердик коомдор) башкасы аудит өткөрүүгө милдеттүү деп эсептелбейт. Ишканаларда салык инспекциясынын текшерүүсүнөн өтсө жетиштүү деп эсептелинет.

Бул маселелер боюнча КРнын өкмөтүнүн алдындагы финансылык рынокту жөнгө салуу жана көзөмөлдөө кызматы мыйзамдык базаны чыңдоо багытында иш жүргүзүүсү керек.

Экинчи маселе – коомубузда аудитордук фирмаларга жана жеке аудиторлорго ишеним толугу менен калыптана элек. Ошол эле сыяктуу биздин мамлекетте иштеп жаткан чет өлкөлүк ишкана, уюмдар да биздин аудиторлорго толук ишенишпейт. Айрыкча, региондордогу аудитордук фирмалардын иш кагаздары, стандарттарды колдонуусу, алардын талаптарына жооп бербейт. Ири, салыштырмалуу өнүккөн ишканалардагы текшерүүлөр негизинен чет өлкөлүк аудитордук фирмалар тарабынан жүргүзүлүүдө.

Үчүнчүдөн, ишкана ээлеринин аудит боюнча маалыматы жетиштүү эмес. Ошол эле учурда мыйзам жагынан милдеттендирбегенден кийин, ишканалар акча төлөп текшерүү өткөргүсү келбейт. Ал эми кээ бир ишканалардын аудитордук текшерүү үчүн төлөгөнгө каражаты жетишпейт.

Аудиторлордун өздөрүнүн билим деңгээли жана практикалык иш алып барууга жөндөмдүүлүгү боюнча төмөнкүлөрдү белгилөөгө болот.

Азыркы күндө түштүк региондо иштеп жаткан аудитордук фирмаларда көпчүлүк кызматкерлер профессионалдык сертификациядан өткөн эмес, бир аудитордук фирмада 8-10 кызматкер иштесе, алардан 2-3 кызматкердин гана аудитордук сертификаты бар. Ал эми мыйзам боюнча квалификациялык сертификаты бар аудитор гана аудитордук корутундуга кол кое алат. Кызматкерлердин көпчүлүгү жогорку муундагы адистер, жаш адистерди тарбиялоо жолго коюла элек.

Аудитордук фирмаларда аудиттин эл аралык стандарттарынын көпчүлүгү колдонулбайт. Себеби, азыркы шарттарда стандарттардын колдонулушу боюнча алардын ишине көзөмөл жүргүзүлбөйт. Бул болсо стандарттарды окуп-үйрөнүп колдонуу боюнча муктаждык аларда жок дегенди билдирет. Бул жеңилдиктер аудиттин өнүгүүсүнүн баштапкы этабында жүргөндүгүбүз үчүн болуп жатат деп ойлойбуз. Келечекте сертификациядан өтүү жана стандарттарды колдонуу боюнча мамлекеттик көзөмөл күчөтүлүшү керек.

Аудиттин эл аралык стандарттарына ылайык этикалык принциптер болуп төмөнкүлөр эсептелет:

- көз каранды эместик;
- чынчылдык, тактык;
- профессионалдуу иштөө;
- конфиденциалдуулук;
- техникалык стандарттарды колдонуу.

Ушул этикалык принциптер бардык аудиторлор тарабынан толук колдонулуп жатабы?, - албетте жок. Айрыкча аудиттин Кыргызстандагы башталгыч этаптарында кээ бир аудиторлор чынчылдык, профессионалдуулук жагын четке коюп, реалдуу текшерүүсү жок туруп аудитордук корутундуну жазып берүүгө барышкан. Мындай иштер сөзсүз аудитордук профессионалынын кадыр-баркын төмөндөтүүгө алып барат.

Ал эми мамлекеттик аудит чөйрөсүндө акыркы жылдары бир топ жакшы тенденциялар байкалууда. Айрыкча коомубуздагы революциялык өзгөрүүлөрдөн кийин КРнын Эсеп Палатасынын ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктары көзгө көрүнөөрлүк боло баштады. Андан сырткары 2010-жылдан кийинки мамлекеттик аудиторлорду шайлоо системасынын демо-

кратиялык негизге өтүшү да буга шарт түздү. Ага ылайык Эсеп Палатасынын аудиторлорунун үчтөн бир бөлүгүн Президент, дагы үчтөн бирин Жогорку Кеңештеги башкаруучу коалиция, калган бөлүгүн оппозициялык партиялар сунуштап Жогорку Кеңеште бекилет. Мындай курам аудиторлордун ишиндеги айкындуулукту жана объективдүүлүктү камсыздайт.

Таблица 2.

Кыргыз Республикасынын Эсеп Палатасы тарабынан аныкталган финансылык тартип бузуулардын динамикасы (млн.сом) [4]

Жылдар боюнча финансылык тартип бузуулар	2009	2010	2012	2015	2015-жылдагы кайтарылган каражаттар	
					млн.сом	%
Баары, анын ичинен:	4825,4	13940,6	10279,4	13550,7	1513,0	11,2
1. Финансылык тартипти бузуу	418,9	4519,2	3667,1	1490,6	713,2	47,8
2. Резервдер жана бюджеттик жоготуулар	3025,9	7881,5	5154,9	10476,1	336,0	3,2
3. Каражаттарды рационалдуу эмес сарптоо	617,7	1348,4	1270,2	798,3	125,7	15,7
4. Коомдук жана башка уюмдардагы финансылык жоготуулар	762,9	191,5	187,2	785,7	338,1	4,3

Жогорудагы маалыматтар көрсөткөндөй 2010-жылдан тартып бюджеттик тармакта финансылык тартип бузуулардын көлөмү дээрлик 3 эсеге өскөн. Бул 2010-жылга чейинки бийликтин учурунда мамлекеттик бюджетти башкаруудагы көпчүлүк тартип бузуулардын ачык көрсөтүлбөй келгендигинен далилдеп турат. Таблицадан көрүнүп тургандай финансылык тартип бузуулардан келип чыккан жоготуулардын кайтарымы төмөн боюнча калууда. Мисалы, 2015-жылдын жыйынтыгында бул көрсөткүч 11,2 пайызды түзгөн. Демек, бюджеттик каражаттарды жоготуу же максатсыз пайдалануу үчүн күнөөлүү тараптарга тиешелүү деңгээлде жаза колдонулбайт. Мамлекеттик финансы тармагында тартипти күчөтүү эң актуалдуу маселелерден болуп эсептелет.

Албетте коомдогу жана экономикалык чөйрөдөгү терс көрүнүштөр аудитордук кызматка да терс таасирин тийгизип келет. Бирок келечекте коомубуз-

дагы саясий-экономикалык өзгөрүүлөрдүн негизинде аудитордук кызмат экономикалык чөйрөдө өзүнүн татыктуу ордун табат деген ишеним бар. Бул өз кезегинде мамлекеттик жана көз каранды эмес аудиторлор тарабынан финансылык көзөмөлдү уюштурууга, статистикалык уюмдар тарабынан так маалыматтарды алып турууга мүмкүнчүлүк берет.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын «Аудитордук кызмат жөнүндөгү» мыйзамы. - Бишкек, 2002.
2. Россия Федерациясынын «Аудитордук кызмат жөнүндөгү» мыйзамы. - Москва, 1997.
3. Аудиттин эл аралык стандарттары - Бишкек, 2002.
4. Чалова К.Ч. Аудит. - Бишкек, 1995.
5. www.esep.kg
6. www.fsa.kg

Рецензент: к.э.н., доцент Умаров С.